

SHAHARLAR JAMOAT TIZIMINING MADANIY-MA'RIFIY VA MAISHIY XIZMAT KO'RSATISH TARMOQLARINI TASHKIL ETISHDA MAHALLALARINING TUTGAN O'RNI VA AHAMIYATI.

Suvankulov Saydulla Makkamovich

O'zbekiston-Finlaandiya pedagogika instituti "T.S. va M.G." kafedrası assistenti,

Axrоров Almos Tuychiyevich

"T.S. va M.G." yo'nalishi talabasi saydullasuvankulov@gmail.com

Annotatsiya: *Mazkur maqolada shaharlarning jamoat tizimidagi madaniy-ma'rifiy va maishiy xizmat ko'rsatish tarmoqlarini tashkil qilishda ularning arxitektura strukturaviy yechimlari, har bir tarmoqda ob'yektlarning guruhlanishi, bundan tashqari, markaz dominantli sifatida mahalla guzarlari, dahalarida ushbu masalalarning qay darajada xal qilinishi borasidagi fikrlar bilan o'rtoqlashamiz.*

Kalit so'zlar: *tarmoq, jamoat, ma'muriy, manaviy-ma'rifiy, umumshahar, tuman(daha), kichik tuman, periodik, epizodik, mahalla, daha, qit'a, kichik bo'linma, guzar.*

Ilmiy-texnik, madaniy-ma'rifiy va iqtisodiy-ijtimoiy taraqqiyot insonning turli xil ehtiyojlari muttasil rivojlanishi orqali aniqlanadi. Madaniy-maishiy ahamiyatga ega bo'lgan binolar tizimi o'z mohiyati bilan insonga o'z vaqtidagi oqilona foydalanishga, iste'dodini har tomonlama rivojlantirishga imkon beradigan moddiy muhitni belgilaydi. Shuning uchun, aholiga xizmat ko'rsatishni turli tashkil etish va madaniy-maishiy xizmat ko'rsatish tarmoqlarini to'g'ri joylashtirish zamonaviy shaharsozlikning eng muhim vazifalaridan biridir.

Xizmat ko'rsatish muassasalari o'z ixtisosi va shahar hayotidagi ahamiyati bo'yicha guruhlariga bo'linadi.

Ixtisosi bo'yicha shahar muassasalari tarmog'i quyidagilarga bo'linadi:

Jamoat va ma'muriy-xo'jalik muassasalari (viloyat, shahar, tuman xalq deputatlari kengashlari, hokimiyatlar, jamoat tashkilotlari, sud organlari, banklar, jamg'arma kassalari, pochta, radio va boshqalar);

Ma'naviy-ma'rifiy muassasalar (teatr, klub, kinoteatrlar, konsert zallari, kutubxonalar, muzeylar);

O'quv muassasalari (umumta'lim va maxsus maktablar bilim yurtlari, texnikumlar va oliy ta'lim muassasalari);

Bolalar muassasalari (bolalar bog'chalari);

Sog'liqni saqlash muassasalari (Kasalxonalar, shifoxonalar, tug'uriqxonalar, tez yordam va sanitariya-epidemiologik markazlari);

Jismoniy madaniyat, sport muassasalari va inshootlari (stadionlar, sport maydonchalari, sport zallari, suzish havzalari, basseynlar va boshqalar);

Jamoat ovqatlanish va savdo muassasa va tashkilotlari (oziq-ovqat va sanoat maxsulotlari do'konlari, bozor, oshxona, restoran va boshqalar);

Kommunal maishiy xizmat ko'rsatish korxonalari (maishiy ustaxonalar, sartaroshxonalar, kir yuvish xonalari, hammomlar va boshqalar);

Shahar hayotidagi ahamiyati bo'yicha muassasalar quyidagilarga bo'linadi: umumshahar (shahar xalq deputatlari Kengashi, shahar hokimiyati, teatr, muzey, markaziy kutubxonalar, markaziy bozorlar, yirik maxsuslashtirilgan do'konlar va boshqalar);

Tuman (ma'muriy va jamoat tashkilotlari, do'konlar, oshxonalar, kinotetrarlar, tuman kutubxonalar, shifoxonalar va b.).

Kichik tuman faqat katta bo'lmagan uy-joy komplekslariga xizmat ko'rsatuvchi muassasalar (maktab, bolalar bog'chalari, oziq-ovqat do'konlari va boshqalar).

Ular butun hududi bo'yicha bir tekisda, oqilona joylashtirilgan bo'lishi lozim. Buning uchun madaniy-maishiy muassasalarni joylashtirishning aniq tizimli tashkil etish va bu joylashtirish bilan shaharning rejalash tizimi uzviy bog'liq bo'lishi zarur. Faqat har bir xizmat ko'rsatish ob'yekti tizimini shahar xarakteri va aholisi soniga bog'liq ravishda joylashtirish, manzili va ahamiyatini aniqlash zarur.

Xizmat ko'rsatish tizimlari shaharning aholi yashash va sanoat qismlari, shuningdek uning shaharoldi qismini bir me'yorda qamrab olishi lozim.

Zamonaviy aholi joylarining loyihalash amaliyotida yanada ko'proq aholining qulayliklar bilan ta'minlovchi va muassasalarning ekspluatatsiyasi uchun qulay sharoitlar yaratadigan xizmat ko'rsatish tizimidan iborat. Bu tizimga asosan shaharda joylashuviga bog'liq holda madaniy- maishiy muassasalar shartli ravishda bosqichlarga bo'linadi.

Xizmat ko'rsatishni bosqichli tizimining ma'nosi shundaki muassasalarning uzluksiz qatorini tashkil etish, ular aholining ma'lum qismiga xizmat qilib turib, shunga muvofiq ravishda shahar hududining tarkibiy bo'linishini mustaxkamlaydi.

Kompleks jamoat xizmat ko'rsatishda kundalik, periodik va epizodik xizmat ko'rsatish turlarini ko'rsatish mumkin.

Periodik xizmat ko'rsatish xaftalik, oylik xarakterga ega va turar-joy tumanlarida tashkil etiladi. Epizodik xizmat ko'rsatish aholining maxsus ehtiyojlarini qondirish bilan bog'liq. Shaharning jamoat markazlari tizimini umum shahar markazi, turar-joy tumanlar va kichik tumanlari markazlari tashki etadi.

Markazni funksional qismlarga bo'lish (ixtisoslash) amalga oshiriladi (avto, sport, o'quv, ma'muriy va b.k) umumshahar markazi tarkibida ommaviy bayramlar, xalq sayillari o'tkazish uchun maydonlar ham ko'zda tutilishi lozim. Shuningdek ixtisoslashgan markazlar ham shakllantiriladi: shaharning bosh tarhi tarkibida ajralib turuvchi tibbiy, ilmiy, o'quv, ko'rgazma, sport, sanoat hududlarining jamoat markazlari, transport tugunlari va shu kabilar.

Yuqorida ko'rsatilgan jamoat markazlari O'zbekistonning ijtimoiy - madaniy, aholining milliy urf-odatlar va boshqa omillarni to'liq hisobga olmaydi. Shu tufayli «Yangi ijtimoiy iqtisodiy sharoitlarda O'zbekiston shaharizatsiyasi rivojlanishi konsepsiyasi» mualliflari tomonidan bu jamoat markazlari iyerarxiyasi guzarlar va mahalla maorifi kabi markazlar bilan to'ldirilgan.

Aholi istiqomat qiluvchi joylarda hududiy-ma'muriy bo'linish katta ahamiyatga ega bo'ladi. Shaharlar odatda, yirik va mayda, qishloqlar esa faqat mayda shaharsozlik birliklarga bo'linadi. Bu shaharsozlik bo'linmalar turli nom bilan yuritilgan. Buxoroda jarib yoki mahalla deb yuritilgan va ular 12 tani tashkil etgan. Samarqandda ushbu hudud qit'a deya atalgan bo'lib, ularning soni 4 tani tashkil etgan. Qo'qon, Marg'ilon, Toshkent shaharlarida daha deb yuritilib, bu hududlarda 4 tadan tashkil topgan yirik bo'linmalarga taqsimlangan edi. Yirik bo'linmalar, o'z navbatida kichik bo'linmalarga bo'lingan. Bu hozirgi kundagi mahallalar tizimiga to'g'ri keladi. Kichik yoki mayda bo'linmalar Buxoro, Samarqand, Qarshi kabi shaharlarda-guzar, Qo'qon, Marg'ilon, Toshkent shaharlarida-mahalla, Xorazmda esa-masjid (masjidskavm) deb atalgan. Demak, «mahalla» iborasi qo'llanilish joyiga qarab ikki ma'noni bildiradi: Buxoroda-bu yirik bo'linmalarni ya'ni qit'a yoki dahani anglatadi, boshqa hollarda yoki aniqrog'i joylarda esa mayda bo'linmalarni ya'ni mahalla yoki guzarini anglatadi.

Guzarlar yoki qit'alar bir nechta mahalla tutashgan joyda radial va ko'ndalang ko'chalar chorrahararida joylashgan bo'lib, ularning xizmat ko'rsatish radiuslari 500-750 metrni tashkil etgan.

Guzarlar yoki qit'alar tarkibiga quyidagilar kiradi:

- juma masjidi;
- klub-choyxona va oshxona;
- oziq-ovqat va sanoat mollari do'koni;
- kutubxona va o'quv zali;
- sport zali;
- gazeta va jumallar uchun kichik do'koncha (kiosk);
- aloqa bo'limi;
- buyurtmalar qabul qilish punkti va maishiy xizmatlar;
- sartareshxona;
- etikdo'zlik ustaxonasi;
- kiyim-kechak atelyesi;
- hammom;
- dorixona;
- turar-joy kommunal xizmat idorasi.

Guzar tarkibiga o'rta ta'lim maktabi va poliklinika filiallari va shifoxonalarni ham kiritish mumkin

Kichik bo'linma mahalla markazlari tarkibiga esa quyidagilar kiradi:

- mahalla qo'mitasi;
- mahalla masjidi;
- choyxona.

Xulosa. Xulosa o'rnida yuqorida keltirilgan ma'lumotlar asosida shuni ta'kidlash mumkinki shaharlarning jamoat tizimida madaniy-ma'rifiy va maishiy xizmat ko'rsatish tarmoqlarini tashkil etishda mahallalarining tutgan o'rni beqiyos va juda ahamiyatlidir.

Shaharsozlik tugunlarini tashkil qiluvchi ya'ni kvartallarda mahalla markazlarini tashkil qilish, unga muvofiq xizmat ko'rsatish tarmoqlarini tashkil qilish qadimdan shakillangan bo'lib, dastlab hovuzlar barpo etilganligi, hovuzlar bo'yida aholi dam olishi uchun salqinlash maqsadida tollar ekilganligi, hovuzga yaqin joydan nonvoyxona barpo qilinishi keyin esa choyxona, masjid va mahalla oqsoqollari kengashi ucun mo'ljallangan xizmat xonalarining qurilishi undan keyingina shu mahallaga yaqin aholi uchun barcha qulayliklarga ega bo'lishlari maqsadida xizmat ko'rsatish tarmoq markazlari barpo qilinib borilganligini kuzatish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. D.V.Latipov. M.K.Mirzayev. K.M.Xolmirzayev. O'zbekiston Respublikasi shaharsozligining ilmiy asoslari. O'quv qo'llanma. Toshkent 2015.
2. S.M.Suvankulov. Samarqand mahallalari arxitekturasida an'anaviylik va zamonaviylik tamoyillarini tadqiq qilish. Magistrlik dissertatsiyasi. SamDAQI-2017.
3. M.Q.Axmedov. O'rta osiyo me'morchiligi tarixi. O'quv qo'llanma. Toshkent. 1995.
4. S.M.Suvankulov. Hozirgi zamon arxitekturasida an'anaviylik va zamonaviylik masalalari. Maqola. 2024.